

КАЗЬМИРЧУК М.Г.
КАЗЬМИРЧУК Г.Д.
(м. Київ)

ОДНОКЛАСНЕ НАРОДНЕ МІНІСТЕРСЬКЕ УЧИЛИЩЕ У СЕЛІ КАЛЬНИКУ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ І СОЦІАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Розвиток промисловості в 60-х рр. XIX ст. у підросійській Україні змінював соціально-культурне середовище Південно-Західного краю, зокрема й Київської губернії. До складу її входив Липовецький повіт, де на берегах річки Кальнички розташувалося село Кальник. Цей розвиток прискорився після скасування в 1861 р. кріпосного права та з початком технічного прогресу у Російській імперії, що зачепив і освітянську ниву. В другій половині XIX ст. суспільство поступово трансформувалося від феодального до індустріального. Для розвитку промисловості, вдосконалення сільськогосподарського виробництва йому були потрібні освічені люди. Самі селяни усвідомили необхідність дати освіту своїм дітям. Дедалі більше почали відвідувати церковнопарафіяльні школи, засвоюючи ази письма та лічби. Навчання стало вважатися необхідним не тільки для панів.

Цим настроям сприяла й політика уряду, котрий допомагав відкриттю у багатьох містечках і селах церковнопарафіяльних шкіл. Велика заслуга в цьому належала священнослужителям та сільським громадам. Розвиткові освіти сприяли й власники сіл: збирали кошти на відкриття гімназій, будували або допомагали сільським громадам розбудовувати приміщення парафіяльних шкіл, інколи виділяли кошти для їх утримання. Завдяки їхнім старанням наприкінці XIX – на початку XX ст. у Київській губернії було створено досить розгалужену систему освіти. Практично в усіх її селах відкриваються так звані «сільські училища» – церковнопарафіяльні школи. Пізніше виникають однокласні народні міністерські училища. Деякі з них наприкінці XIX і на початку XX ст. трансформуються у двокласні.

Дослідження цивілізаційного розвитку села, його складової – освіти, як важливого напрямку української соціальної історії, потребують нових праць. Основні риси цього процесу важливо вивчати на моноісторичній основі, звернувши увагу на соціальні моменти, котрі впливали на розвиток інших складових цивілізації – економіку, політику та культуру. Кожне село, його мешканці мають свою самобутність, котра розвивалася впродовж більше як кілька століть, будучи невід'ємною частиною загальноукраїнської цивілізації. Відмовившись від історичних кліше, коли минуле досліджувалося на засадах класової боротьби, переважання економічних або політичних чинників як рушіїв суспільного поступу, звернемо увагу на соціальні проблеми, надавши їм такої ж ваги, як й іншим.

Історіографія проблеми досить незначна. З дореволюційних праць слід назвати роздуми інспектора народних шкіл 4-го району Київщини (1891 чи 1892 р.), а згодом із 1895 р. директора 1-ої Київської чоловічої гімназії М. В. Стороженка¹. Узагальнюючі дослідження лише схематично висвітлювали окремі сторони розвитку освіти як в Україні у цілому, так і в окремих її регіонах². Низка сучасних праць, присвячених окремим аспектам проблеми, на

жаль, немає достатньої документальної основи³. Треба відзначити відсутність конкретних матеріалів про освітянські візії, у тому числі з питання становлення й розвитку початкової освіти в певному сільському населеному пункті у другій половині XIX – на початку XX ст., котрі ще не були предметом спеціального вивчення.

В 80-х рр. XIX ст. завершується технічний переворот у Російській імперії, зокрема в підросійській Україні. Прогрес заявляє про себе на повний голос. У Київській губернії розширюються мережа навчальних закладів, зокрема однокласних сільських училищ Міністерства народної освіти. Так, у 1893 р. попечитель Київського учбового округу В.В.Вільямінов-Зернов у звіті про стан народних училищ наголошував, що в губернії діяло 635 останніх, де навчалось 42 235 учнів. Серед них – 32 999 православних, 1 941 – католицького віросповідання, 88 – протестантів, 251 – іудейського віросповідання. Вони також поділялися за становою приналежністю: дворян та чиновників – 229, духовного звання – 400, міських жителів – 1 543, селян – 38 081. У Липовецькому повіті було 10 однокласних сільських міністерських училищ. На одне з них припадало на 21 005 жителів⁴. У 1892 р. в них навчалися 66 хлопчиків і 187 дівчаток⁵.

Їх головною метою було виховання молоді в освітньо-релігійному дусі⁶. У міністерських сільських однокласних училищах викладалися Закон Божий по 6 годин на тиждень, старослов'янська мова, арифметика, геометрія, історія й географія, малювання, церковні співи. Вважалося, що вивчення Закону Божого сприяло зміцненню морально-етичного виховання. Це супроводжувалося читанням релігійних книг. Знайомство з російською історією відбувалося за допомогою біографічних нарисів державних, військових та церковних діячів. Головним предметом визначалася російська мова, що підтримувало русифікаторську політику уряду. Курс заняття тривав у міністерських сільських училищах протягом 5 місяців – до Пасхи. Після свята навчатися продовжували учні, які закінчували третій рік занять, щоб отримати документ про закінчення початкової освіти⁷.

Жителі с. Кальника – свідки змін, котрі відбувалися на Кальницькому цукробуряковому заводі, усвідомлюючи необхідність освітянських візій, скликали восени 1881 р. сільський сход, де вирішили розпочати клопотання перед інспектором народних училищ Київської учбової округи про відкриття у селі однокласного училища Міністерства народної освіти. Текст «ухвали» сільської громади не зберігся, але його зміст стає відомим, коли читаєш інші документи цієї архівної справи.

4 листопада того ж року інспектор народних училищ 4-го району Київської губернії Сомчевський звернувся з листом-проханням на ім'я попечителя Київської учбової округи С.П.Голубцова, в якому писав, що сход села Кальника просить його порушити перед міністром народної освіти клопотання про відкриття сільського однокласного училища. Жителі села «зобов'язуються надати для училища приміщення з усіма необхідним обладнанням, страхувати і своєчасно ремонтувати це приміщення й, крім того, виділяти щорічно із своїх коштів на утримання училища та на жалування викладачам 382 руб. 96 коп.»⁸. Освітянський чиновник, розуміючи, що цих коштів мало для функціонування школи, просив відпустити з Міністерства народної освіти «на допомогу селянам на щорічне утримування цього училища» ще «двісті двадцять шість рублів на рік»⁹.

Управління Київської учбової округи 9 листопада 1881 р. за підписом Голубцова звернулося до преосвященного владика уманського із запитом, «чи не буде з Вашої сторони перепон до відкриття у с. Кальнику зазначеного училища, оскільки в цьому селі є церковнопарафіяльна школа»¹⁰. 22 березня 1882 р. попечитель Київської учбової округи С.П.Голубцов отримав відповідь єпископа Михайла, у котрій констатовалося, «що з боку Київського єпархіального начальства немає перепон до відкриття в с. Кальнику Липовецького повіту однокласного народного училища Міністерства народної освіти»¹¹. При цьому владика покликав на нього «благословення Боже».

Усі перепони на шляху відкриття сільського однокласного народного училища було знято. Чиновники 4-го столу канцелярії Київської учбової округи Голубцов і Жеваров підготували подання на ім'я міністра народної освіти І.Делянова, де, переповідаючи звернення інспектора 4-го району Сомчевського, внесли кілька нових позитивних пропозицій, які сприяли відкриттю училища: «Відвести під училище готовий будинок, котрий залишився від ліквідованого Волосного правління, з наявними при ньому надвірними будівлями і землею у кількості однієї десятини 298 кв. сажнів». Пропонувалося також цей будинок перебудувати, виділивши класні приміщення й квартиру вчителя, а садибу обнести тином. Забезпечити школу необхідною кількістю палива та освітленням, «надійною прислугою»¹².

Бюджет сільського однокласного училища складався з двох частин. На його утримання мешканці відпустили 382 руб. 96 коп., «При цьому громада селян с. Кальника на основі Височайше затвердженого 26 травня 1869 р. положення про народні училища в Південно-Західному краї прохає від казни щорічно допомогу по двісті двадцять шість рублів»¹³. Отже, на утримання училища передбачалося витратити 608 руб. 96 коп.

Чиновники канцелярії Київської учбової округи запропонували міністру народної освіти схвалити витрати за такими статтями: «на жалування вчителю – 330 р.», на оплату праці священика парафіяльного храму за викладання Закону Божого – 90 руб., на книги і навчальні посібники – 26 руб., на оплату праці прислуги училища – 60 руб., «на опалення, освітлення, страхування й ремонт училищних будов – 102 р. 96 к.»¹⁴

24 березня 1882 р. міністр народної освіти розглянув подані йому документи та дозволив «відкрити однокласне початкове народне училище Міністерства народної освіти у с. Кальнику»¹⁵, призначивши кредит відповідно до статті 2 § 11 фінансового бюджету цього ж міністерства в сумі сто шістьдесят дев'ять руб. п'ятдесят коп. на 1882 р., «починаючи з 1 квітня».

28 вересня того року училище урочисто відкрилося. При цьому відкритті були присутні 38 учнів, священик В.З.Войнарський, «директор-розпорядник Кальницького цукробуракового товариства п. Єнні», який подарував училищу «п'ятсот рублів із тим, щоб цей капітал зберігався недоторканим, а училище користувалося б тільки відсотками»¹⁶. Освітнянські чиновники прийняли цей подарунок і звернулися з подякою від учбової округи жертводавцям¹⁷. Подаровані гроші останньому були надіслані на рахунок Міністерства народної освіти з метою «задоволення бідності й потреб Кальницького навчального народного училища»¹⁸, – так підписав звернення Ф.М.Єнні до управління Київської учбової округи 15 грудня 1882 р. До 22 травня 1884 р. на його рахунок було нараховано 41 руб. 87 коп. відсотків, «поки не використаних на потреби училища»¹⁹. Про це 8 червня того року був

поінформований інспектор народних училищ 4-го району Київської губернії П.Миловський, котрого завірили, що ці гроші «можуть бути використані на потреби згаданого училища»²⁰.

У грудні 1885 р. приміщення останнього згоріло. Місцева сільська влада, щоб не порушувати навчальний процес, тимчасово перевела училище в будинок колишньої церковнопарафіяльної школи. Розпочалося спорудження нового приміщення, оскільки сільська «грумада з співчуттям ставиться до справи народної освіти»²¹. Освітянські чиновники почали активно вишукувати кошти, звертаючись у різні інстанції за допомогою. Інспектор народних училищ 4-го району Київської губернії П.Миловський 12 березня 1886 р. відправив лист попечителю Київської учбової округи, де просив «виклопотати цій громаді на означений предмет одноразової грошової допомоги в розмірі 500 руб. із сум Міністерства народної освіти»²². Попечитель у свою чергу доповів про прохання селян міністрові. Не чекаючи відповіді з міністерства, сільська община, як інформував 12 березня, 7 квітня та 1 червня 1886 р. інспектор своє безпосереднє педагогічне начальство, «приступила уже до будівництва нового приміщення для Кальницького однокласного сільського училища, надіючись завершити його до осені цього року»²³. Міністерство зажадало від інспектора подати довідку, коли й з чиеї згоди воно було відкрите.

Кошторисна вартість нового приміщення, за підрахунками селян с. Кальника, сягала великої, як на той час, суми – 2000 руб., котрі місцева громада не могла взяти. З березня 1886 р. 136 домохазяїв із 204 с. Кальника, які мали право голосу, зійшлися на сільський сход і почали радитися, де знайти ці гроші. Училище проіснувало вже три роки, селяни до нього звикли, витративши на утримання останнього значні кошти, а щоб побудувати нове приміщення потрібно багато грошей, котрих немає, оскільки в селі незначна кількість «народонаселення», а його необхідно швидко побудувати.

На сході було підраховано, що громада має «не більше 600 руб. зі страховими преміями, отриманими як відшкодування за пожежні збитки»²⁴. Іншим джерелом, на думку учасників сходу, могло б стати Міністерство народної освіти, до котрого й звернулася громада «про дозвіл одночасної грошової допомоги на відновлення училища»²⁵. Тут же були обрані уповноважені від громади Л.Остапчук та Г.Калачник, яким доручалося продовжити клопотання перед начальством про виділення коштів. Сход (а його підтримав інспектор) запросив допомоги у розмірі 500 руб. Відповідні документи через попечителя учбової округи потрапили до Міністерства народної освіти. 16 червня 1886 р. з канцелярії попечителя на ім'я інспектора було відправлено відповідь. Оскільки багато коштів витрачається на відкриття нових народних училищ, то «керуючий Міністерством народної освіти з огляду на крайню убогість коштів» може виділити з його бюджету «тільки триста руб. на допомогу на будівництво нового приміщення для однокласного сільського училища цього міністерства в с. Кальнику»²⁶.

Напевно, ще 100 руб. громада села отримала на будівництво училища як відсотки від 500 руб., пожертвуваних дирекцією Кальницького цукровобурякового заводу у 1882 р. Цю суму було перераховано через Дашівське волосне правління 29 вересня 1886 р., «для видачі названому училищу на придбання меблів й іншого шкільного обладнання»²⁷. Мабуть, на його потреби мали бути зараховані щорічні 45 руб., котрі «на утримання Кальницького училища» надавав сход села Шабельної за навчання у цьому училищі дітей із нього²⁸.

Ще 9 жовтня 1882 р. жителі цього села, яке знаходилося від Кальника на відстані 5 верст, згодилися на пропозицію «селян громади с. Кальника» «прийняти нашу шабелянську громаду для участі в щорічному утримуванні відкритого у цьому році народного однокласного училища»²⁹.

Пізніше жителі Шабельної забажали звільнитися від сплати грошей на утримання училища в Кальнику та розпочали клопотання про це перед попечителем, подавши на його розгляд низку документів, зокрема прохання від 10 січня 1888 р., підписане старостою села М.Ковальчуком, копію ухвали громади від 9 жовтня 1882 р., котру підписали 27 домохазяїв, які мали право голосу. Не відмовляючись від того, щоб їхні діти відвідували училище, вони водночас вимагали покращення житлових умов для учнів у зимовий період, зменшення оплати за харчування й наполегливо просили звільнити їх від щорічної 45-рубльової підтримки останнього.

Попечитель Київської учбової округи С.П.Голубцов 19 січня 1888 р. доручив розглянути прохання жителів с. Шабельної інспектору народних училищ 4-го району Верещагіну. Інспектор, зібравши повну, на його думку, інформацію про цю скаргу, 25 лютого 1888 р. доповів начальству, що жителі с. Шабельної «цілком добровільно погодилися вносити щорічно на утримання Кальницького училища 45 руб.», що п'ятиверстова дорога між селами ніколи не бралася до уваги як перепона до навчання, що бажання шабелян збільшити кількість учнів в училищі ніколи не обговорювалося, як і скарга сусідів на дороговизну життя їхніх дітей на зимових квартирах³⁰.

Інспектор Верещагін, проаналізувавши ситуацію, висловив своє бачення розв'язання цього питання: кальничани ніколи не обмежували квоти дітей із села Шабельної, вони «завжди могли б посилати на навчання не менше 20 учнів, оскільки в Кальницькому училищі приміщення досить велике»³¹. При училищі є «загальна квартира», котра займає половину будинку колишньої церковнопарафіяльної школи, у котрій можуть жити діти с. Шабельної, що здешевило б їхнє навчання³².

Підсумовуючи висловлене, чиновник додав начальству, що «причини, висунуті селянами с. Шабельної в їхній скарзі, зовсім не (є) поважними», а тому «я вважав би клопотання їхнє про звільнення від щорічного внеску на Кальницьке училище відхиленим»³³.

Хто був першим учителем Кальницького однокласного сільського училища невідомо. В 1887 р., як свідчать наявні документи, у Кальнику з'явився Г.П.Добржанський³⁴. Він попрацював в училищі чотири роки. Звідки він родом, хто його батьки, котрий навчальний заклад закінчив, залишається поки що невідомим. Він мав звання «сільського народного учителя, у службі з 21 вересня 1882 р.»³⁵. За роки його вчителювання в селі він навчив 182 хлопчиків та 49 дівчаток³⁶, з них у 1890 р. завершили освіту тільки 6 перших³⁷. Співу дітей навчав також учитель. Він же керував хором, який у 1889–1890 рр. відвідували 15 хлопчиків³⁸. Цей хор співав у церкві під час святкових богослужінь.

Матеріальне становище Кальницького училища було досить стабільним. За 1887–1890 рр. на потреби останнього від казни надали 600 руб., тобто по 150 руб. щорічно, й від прихожан – 1040 руб. – по 180 руб. щорічно³⁹. Правда, в звітах Київської учбової округи про його фінансування у 1889 і 1890 рр. подаються інші цифри за цими даними, казна щорічно виділяла 226 руб., а громада – 387 руб.96 коп.⁴⁰ Крім цього, училище володіло 1 десятиною землі, на

котрій доглядали сад і вирощували городні культури⁴¹. Вчитель отримував жалування 300, а за друкованими джерелами – 331 руб. Священик В.З.Войнарський Закон Божий викладав в училищі з 1882 р., за що отримував 90 руб. на рік. Цей предмет у різні роки викладали й інші священики, яких духовне відомство міняло часто. Так, 5 травня 1898 р. «призначили законовчителем місцевого народного училища» В.П.Ліщинецького⁴² – останнього дореволюційного і першого радянського панотця церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Кальника. «Закон Божий викладає успішно», – було записано про його педагогічну діяльність у «Кліровій книзі» за 1901 р.⁴³

Мабуть, учитель приїхав до с. Кальника ще молодим та неодруженим. У «Клірових відомостях» церкви Різдва Пресвятої Богородиці за 1887 і 1893 рр. записано склад сім'ї священика В.З.Войнарського, зокрема згадується його донька Софія, котра була «в заміжжі за вчителем народного училища» (1887р.)⁴⁴ та «замужем за Григорієм Добржанським⁴⁵» (1893 р.)⁴⁶ Це дозволяє твердити, що він прибув до Кальницького училища значно раніше, ніж ми вказали, оскільки не міг він з'явитися у 1887 р. й одразу ж одружитися з місцевою попівною. Традиції та звичаї цього не допускали. Після завершення педагогічної роботи в селі Кальнику він з'явився у місті Немирові як наглядач місцевої гімназії⁴⁷.

В 1891/1892 навчальному році вчителем Кальницького училища був М.Л.Милованов, котрий до того працював у Цибулівському однокласному сільському училищі⁴⁸. Він – вихованець Коростишівської вчительської семінарії, в педагогічній службі з 6 жовтня 1882 р.⁴⁹ Посаду вчителя в Кальницькому училищі займав у 1890/1891 навчальному році⁵⁰. Посадовий оклад визначений у 331 руб. За його три – чотири навчальних років праці в училищі навчалися 186 чи 164 хлопчики і 51 чи 63 дівчинки⁵¹. Отримали документ про його закінчення у 1891 й 1892 рр. тільки 16 хлопчиків, по 8 – за кожний названий рік⁵². Милованов викладав також співи та керував хором, котрий складався з 15 хлопчиків⁵³. Майнове й фінансове становище училища було таким самим, як і в попередні роки. Вчитель та його вихованці працювали на ділянці, де вирощували городину й доглядали сад.

В 1893/1894 навчальному році у Кальницькому сільському однокласному училищі вчителя не було. В опублікованих документах зазначається: «вакансія»⁵⁴. Це, однак, не означає, що навчання у ньому не відбувалося. Їх проводив найвірніше місцевий священик В.З.Войнарський, котрого після його смерті змінив із 24 червня 1894 р. М.І.Оппоков⁵⁵. У тому році в училищі навчалися 74 хлопчиків і 12 дівчаток, а відповідний документ про його закінчення отримало 14 хлопців та 1 дівчинка⁵⁶. В іншому архівному джерелі читаємо: «У цьому році в ньому навчається 68 хлопчиків, 6 дівчаток»⁵⁷, але про те, скільки з них закінчили училище, інформація відсутня.

З 1 вересня 1894 р. вакансію в училищі заповнив вчитель Д.П.Никифоров. Він народився у 1875 р. в містечку Талько Липовецького повіту, походив із родини міщан, прописаний був у містечку Брацлаві Подільської губернії⁵⁸. Новий вчитель також був вихованцем Коростишівської вчительської семінарії, котру, мабуть, закінчив у 1894 р. Він мав такі самі умови життя, як і його попередники. Держава виплачувала йому щорічно 330 руб., а кальницька громада забезпечувала квартиру, опаленням та освітленням⁵⁹.

Д.Никифоров прибув до села Кальника молодим, приблизно 19-річним, був

неодруженим. Мав, безперечно, дуже близькі й дружні стосунки із сім'єю місцевого священика М.І.Оппокова, котрий з'явився на парафії в жовтні 1895 р.⁶⁰ Такий висновок можна зробити на підставі таких матеріалів. Отець Микола був багатодітним батьком. У нього та його дружини було 8 дітей, а серед них і донька Василина. Вона народилася 11 січня 1875 р. в селі Терешки Сквирського повіту Київської губернії, де її батько був парафіяльним священиком. У 1895 р. вона закінчила курс навчання в 1-му жіночому духовному училищі Києва й жила з батьками, готуючи своїх молодших сестер до вступу в училище. Напевне, тут і познайомився молодий учитель з 20-річною попівною⁶¹. Принаймні, в переписному листі Першого Всеросійського перепису 1897 р. він був записаний «х[олостой. – авт.]»⁶². Вони побралися, мабуть, у 1898 р. Можливо, сім'я молодого вчителя в середині 1899 р. залишила с. Кальник, оскільки документи свідчать, що Василина у 1899 р. працювала «учительською церковноприходської школи в м. Києві на Звіринці»⁶³.

Конкретних відомостей про те, скількох хлопчаків та дівчаток «ощасливив» своїм педагогічним талантом і знаннями Д.Никифоров, не має. Є тільки матеріали за три роки. Училище у 1895–1897 рр. відвідували 226 хлопчиків та 47 дівчаток, а відповідний документ про його закінчення в 1895 й 1896 рр. отримали тільки 19 хлопчаків і 2 дівчинки⁶⁴. Вчитель для покращення свого матеріального становища займався ще «приватними уроками»⁶⁵. Підтримував порядок та дисципліну під час перерв «училищний сторож», 62-річний солдат В.М.Хоменко, який, крім усього, ще займався й «землеробством»⁶⁶.

Наступним учителем Кальницького однокласного училища був М.К.Непорожній. Коли він розпочав педагогічну діяльність, невідомо. Мав звання «народного вчителя». Закон Божий із 5 травня 1898 р. викладав дітям новий священик В.Ліщинецький. Ми володіємо кількісними характеристиками про відвідування учнями училища тільки за 1899 р. Його відвідували 84 хлопчики і 23 дівчинки⁶⁷. У «Памятної книжці...» на 1899 р. подаються інші дані: 77 хлопчаків та 15 дівчат. Навчання закінчили в тому році – 12 хлопців й 1 дівчина⁶⁸.

Документальні записи I-го Всеросійського перепису дозволяють зробити низку припущень щодо усвідомлення селянськими сім'ями необхідності надання дітям освіти. Серед таких фамільних кланів необхідно виділити у першу чергу родину Гегів. В однокласному сільському училищі навчилися читати і писати четверо дітей 58-річного Геги Василя Івановича та 52-річної Євдокії Федорівни: 21-річна Ганна, 17-річний Сергій, 14-річна Мотря й 9-річний Олександр. Зауважимо, що самі батьки не вмiли ні читати, ні писати⁶⁹, але всім дітям дали освіту. У сім'ї його неписьменного брата 53-річного Григорія Івановича Геги і дружини його 47-річної Анастасії Іванівни трое з чотирьох дітей – вихованці місцевого училища: 19-річний Хома, 15-річна Олена, 10-річна Ганна. Тільки 4-річний Прохор за малолітством ще не відвідував училища⁷⁰.

Не менш освіченою була сім'я й колишніх однодворців: 60-річного Івана Казимировича Іваницького та 55-річної Домнікії Кирилівни. Четверо їхніх дітей навчалися у Кальницькому однокласному училищі: 23-літній Авксентій, 14-літня Євгенія, 12-літня Євдокія і 10-літня Олена⁷¹. Зуміла дати освіту своїм трьом із шести дітей – Михайлу, Гафії та Семену – родина чергового Кальницького цукрового заводу І.Ф.Венгренівського⁷².

Напевне, початкову освіту в місцевому училищі отримували й діти деяких священнослужителів кальницької церкви. Зокрема син колишнього священника храму Різдва Пресвятої Богородиці С.Войнарський, котрий народився 2 липня 1897 р. у Кальнику, в 1901 р. «навчався у приходському училищі»⁷³.

Можна констатувати, що до 1897 р. Кальницьке однокласне сільське народне училище закінчило понад 80 осіб, з них 24 вивчили⁷⁴. Матеріали I-го Все-російського перепису дають змогу виявити прізвища всіх кальничан, які навчалися грамоти в місцевому однокласному сільському народному училищі, з'ясувати їх становий і соціальний стан, виявити ставлення окремих родин селян до освіти, її ролі у суспільстві, в житті окремої людини.

Таким чином, діяльність однокласного народного міністерського училища у с. Кальнику – це не тільки виняткове явище в соціокультурній сфері розвитку села, а й вплив на підвищення рівня освіти жителів сусіднього села Шабельної. Вчителі та священнослужителі церкви Різдва Пресвятої Богородиці були тим культурним прошарком сільського суспільства, котрий не стільки впливав на його розвиток, скільки сприяв інтенсивному розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва, його спеціалізації, зростання добробуту мешканців села.

Кальничани навчалися не тільки у вищезазваному училищі. Багато вихідців із селян – дітей священників, міщан та шляхти, які народилися або виростили в с. Кальнику, здобували освіту і в інших освітянських закладах. Так, шістнадцятилітній І.Чорнолуцький із колишніх однодворців і дев'ятнадцятилітній селянин М.Куценко закінчили яесь двокласне училище, а М.Баніт, котрому у 1887 р. було вже 33 роки, теж навчався в «повітових училищах»⁷⁵.

Отже, це дослідження тільки висвітлює кілька аспектів з історії села Кальник, але ставить важливі проблеми, що потребують розгляду. Зокрема тема «школа і церква», яка у сучасній українській історіографії розглядається неоднозначно. Наявні джерела дозволяють об'єктивно та неупереджено розглянути це дискусійне питання. Актуальним є на часі дослідження проблеми «Освіта і сільська громада». Аналізуючи її, ми маємо змогу показати ставлення селян до освіти своїх дітей, створення прийнятних умов для їх навчання, будівництва шкільних приміщень, запрошення учителів, оплати їх праці й інших соціально-культурні питань побуту сільської спільноти тих років.

¹ *Стороженко М.В.* Моя служба на посаді інспектора народних шкіл на Київщині // *Стороженко М.* З мого життя. – К., 2005. – С.283.

² *Елисеєв В.* Программы и правила городских училищ. – Изд. 5-е. – Санкт-петербург, Москва, Одесса, 1911. – 95 с.; Народное образование в России с 60-х годов XIX века. – Москва, 1912. – 224 с.

³ *Босва Т.І.* Професійна освіта в Донбасі (друга половина XIX – початок XX ст.) // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – Луганськ, 2005. – № 14. – С.136–138; *Миц М.О.* Міські початкові школи м. Миколаєва (1880 – 1917 рр.) // Наукові праці: Науково-методичний

журнал. – Т. 48. – Вип. 35. Історичні науки. – Миколаїв, 2006. – С.85–90 та ін.

⁴ V Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии народных училищ за 1893 год. – К., 1894. – С.3, 12, 17, 41–42.

⁵ Извлечение из отчета Киевского епархиального училищного совета за 1892 год // Киевские епархиальные ведомости. – 1894. – № 9. – 1 мая. – С.142.

⁶ Народные училища Киевского учебного округа с 1882–1885 год включительно. – Б. м. и г. изд. – С.1.

⁷ V Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии народных училищ за 1893 год. – С.46–50.

⁸ ЦДІАУ. – Ф. 707. – Оп. 226. – Спр. 19. – Арк. 106.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. – Арк. 2 зв.

¹¹ Там само. – Арк. 3.

¹² Там само. – Арк. 4 зв.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. – Арк. 4 зв. – 5.

¹⁵ Там само. – Арк. 6.

¹⁶ Там само. – Арк. 8.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – Арк.10.

¹⁹ Там само. – Арк. 11.

²⁰ Там само. – Арк.12.

²¹ Там само. – Оп.875. – Спр.2641. – Арк. 15 зв.

²² Там само. – Арк. 15 зв.

²³ Там само. – Арк. 17.

²⁴ Там само. – Арк. 20.

²⁵ Там само.

²⁶ ЦДІАУ. – Ф.127. – Оп.225. – Спр.125. – Арк.21 зв.

²⁷ Там само. – Арк. 23.

²⁸ Там само. – Арк. 24.

²⁹ Там само. – Арк. 27.

³⁰ ЦДІАУ. – Ф.127. – Оп.225. – Спр.125. – Арк.24.

³¹ Там само. – Арк. 24 зв.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ В інших джерелах його по-батькові називають Карлович. Див. джерело: Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1889. – С.168.

³⁵ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1890. – С.117.

³⁶ Підрахунки наші за джерелами: ЦДІАУ. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 1959. – Арк. 27 зв.; Спр. 1816. – Арк. 215 зв.; Спр. 1818. – Арк. 315 зв.; Спр. 1961. – Арк. 27 зв., 29 зв.

³⁷ Сельские одноклассные народные училища // Там же.

³⁸ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1889. – С.168; Сельские одноклассные народные училища //Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1890. – С.117.

³⁹ Підрахунки наші.

⁴⁰ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1889. – С.168; Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1890. – С.117.

⁴¹ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1889. – С.168.

⁴² ЦДІАУ. – Ф.127. – Оп.1011. – Спр.1836. – Арк.364 зв.

⁴³ ЦДІАУ. – Ф.127. – Оп.1011. – Спр.1826. – Арк. 230.

⁴⁴ Там само. – Спр. 1959. – Арк. 28 зв.

⁴⁵ У деяких інших документах його названо Георгієм. Див.: Там само. – Спр. 1967. – Арк. 33 зв.

⁴⁶ Там само. – Спр.1819. – Арк. 215 зв.

⁴⁷ Там само. – Ф.127. – Оп.1011. – Спр.1821. – Арк.227; Спр.1823. – Арк. 237; Спр. 1967. – Арк. 33 зв.; Спр. 1826. – Арк. 229 зв.

⁴⁸ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1890. – С.117.–118.

⁴⁹ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1891. – С.114.

⁵⁰ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1892. – С.118.

⁵¹ Підрахунки наші за джерелами: Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1891. – С.114; Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1892. – С.118.

⁵² Підрахунки наші за джерелами: ЦДІАУ. – Ф.127. – Оп.1011. – Спр.1962. – Арк.29 зв.; Спр.1819. – Арк.315 зв.; Спр.1965. – Арк.31 зв.; Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1891. – С.114; Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1892. – С.118. Ми називаємо різну кількість учнів училища відповідно до показників, що їх подають ті чи інші джерела.

⁵³ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1891. – С.114.

⁵⁴ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1894. – С.126.

⁵⁵ ЦДІАУ. – Ф.127. – Оп.1011. – Спр.1821. – Арк. 226 зв. Це брат наступного кальницького священника М.І.Оппокова.

⁵⁶ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1894. – С.126.

⁵⁷ ЦДІАУ. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 1821. – Арк. 224 зв.

⁵⁸ ДАКО. – Ф. 348. – Оп.8. – Спр.80. – Арк. 179 зв. – 180.

⁵⁹ ЦДІАУ. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 1966. – Арк. 32 зв.

⁶⁰ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа на 1895–1896 учебный год. – Ч. I. Киевская губерния. – К., – С.147.

⁶¹ Там само.

⁶² ДАКО. – Ф. 348. – Оп.8. – Спр.80. – Арк. 179 зв.

⁶³ Підрахунки наші за джерелами: ЦДІАУ. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 1966. – Арк. 31 зв.; Спр. 1823. – Арк. 235 зв.; Сельские одноклассные народные училища // Памятная

книжка Киевского учебного округа на 1895–1896 учебный год. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1896. – С.147; 152.

⁶⁴ ЦДІАУ. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 1967. – Арк. 33 зв.

⁶⁵ ДАКО. – Ф. 348. – Оп.8. – Спр.80. – Арк. 180.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ ЦДІАУ. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 1967. – Арк. 32 зв.

⁶⁸ Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа на 1899 год. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1899. – С. 169.

⁶⁹ ДАКО. – Ф.348. – Оп.8. – Спр.79. – Арк. 57 зв. – 58.

⁷⁰ Там само. – Арк.64 зв. – 65.

⁷¹ Там само. – Арк.130 зв. – 131.

⁷² Там само. – Арк.155 зв. – 156.

⁷³ ЦДІАУ. – Ф.127. – Оп.1011. – Спр.1826. – Арк. 224 зв.

⁷⁴ Підрахунки наші за документами: ДАКО. – Ф. 348. – Оп.8. – Спр.79. – Арк. 44, 46, 49, 58, 65, 85, 90, 95, 100, 131, 144, 156; Спр. 80. – Арк. 55, 87, 109, 115, 127, 133, 156.

⁷⁵ Там само. – Арк. 35, 90, 162.